

TALENDE STEN

OM GENBRUG I MIDDELALDERARKITEKTUR

På hvilken måde kan retorik have relevans for en arkitekturanalyse? I artiklen her skal der argumenteres for, at den senantikke retorik kan forstås som en kunstteori og æstetik, der kan belyse betydninger inden for utallige kulturelle udtryk – ikke kun litteraturens, men, som i dette tilfælde, også den oldkristne arkitekturs. Den fornyelse i det arkitektoniske formsprog, som i det 4. århundrede sætter ind gennem en iøjnefaldende anvendelse af genbrugsmateriale, er ikke (blot) en praktisk-økonomisk nødløsning afstedkommet af det senromerske riges krise og opløsning. Der er tale om et nyt, intenderet formsprog, som kun kan forstås i et større, idé- eller mentalitetshistorisk perspektiv.

Det var med et påfaldende tidsmæssigt sammenfald, at en ny arkitektonisk genbrugspraksis, den såkaldte spoliebrug, og den ny, kristne tro brød igennem i det tidlige 300-tals Romerrige. Kejser Konstantin, der straks efter at have vundet magten i riget i 312 lovliggjorde kristendommen, var den første, der åbenlyst lod ældre byggemateriale anvende i nyt monumentalbyggeri. Både Lateranbasilikaen, som er Roms domkirke (313), og Konstantins triumfbue (315) kom for en stor del til at bestå af spolier, henholdsvis i form af søjlemateriale og af reliefudsmykninger [se fig. 1-2, de følgende sider].

Hvis man vil forsøge at tolke betydningen af

det nye arkitektoniske stiludtryk, kunne en metode være at sammenholde nogle grundtræk i struktureringen af arkitekturen og fordelingen af spolierne med skriftlige kilder fra perioden. Sagerne kompliceres imidlertid af det forhold, at beskrivelser af formelle egenskaber ved arkitektur er uhyre sjældne i oldkristen og middelalderlig tid, ligesom man ikke kan forvente at finde overvejelser over, hvorfor der i konkrete bygninger er brugt spolier, eller hvorfor de enkelte dele er placeret som de er.¹ En egentlig kunst- og arkitekturteori hører som bekendt en langt senere tid til.

Det er her, retorikken kommer ind i billedet. De ideer om talens udtryk og dens påvirkning eller overtalelse af tilhøreren, som direkte og indirekte fremgår af periodens litteratur, er det tætteste vi kommer på en egentlig kunstteori. Her formuleredes en betydningsladet æstetik,

¹ Krautheimer (1971), s. 115-131.

☞ Maria Fabricius Hansen er lektor i kunsthistorie ved Aarhus Universitet. Hun har tidligere skrevet bogen *Ruinbilleder: Antikfascinationens baggrunde i 1400-tallets italienske maleri* (Tiderne Skifter, 1999) og arbejder nu på udgivelsen af en bog om arkitekturgenbrug i romersk middelalder, *The Eloquence of Appropriation: Prolegomena to an Understanding of Spolia in Early Christian Rome*.

Fig. 1: Lateranbasilikaen, Rom, påbeg. 313. Rekonstruktion af interiør (fejlagtigt med arkader i midtskibet i stedet for bjælkeværk) som det så ud før Borrominis ombygning i barokken. Fresko af F. Gagliardi, (S. Martino ai Monti, Rom)

som synes at stemme overens med udtrykket i den nye spoliearkitektur. Vi skal derfor forsøge at inddrage senantikkenes retorik i en analyse af arkitekturens formmæssige og æstetiske egenskaber.

Spoliearkitektur

I modsætning til den klassiske, romerske arki-

tektur var den nye spoliearkitektur kendetegnet ved materialernes stilistiske forskelligartethed, og i modsætning til det klassiske system af søjleordner, hvor base, søjle, kapitæl og bjælkeværk var nøje indbyrdes tilpasset proportionelt og dekorativt, blev enkeltdele isoleret og selvstændiggjort i den oldkristne arkitektur. Søjleskaffer af varieret materiale, farve og forarbejdning (glatte, kanellerede med mere) blev blandet med kapitæler af forskellig orden, en praksis der var utænkelig i den tidligere arkitektur. At søjlerne ofte blev sat til at bære arkader direkte i stedet for at støtte det vandrette bjælkeværk, som udgjorde en del af det klassiske søjleordens-

Fig. 2: Konstantinbuen, Rom, 315. Med relieffer fra kejser Hadrian, Trajan og Marcus Aurelius' tid (2. årh.) kombineret med relieffer nyudført til buen.

system, betød en yderligere autonomisering af de enkelte bygningsdele [se fig. 3, næste side].

Selvom genbrug af ældre bygningsdele vel altid har fundet sted, var det radikalt nye ved den oldkristne arkitektur, som den udviklede sig i det 4. og 5. århundrede, at genbrugsaspektet i sig selv blev så markant. Der blev intet forsøg gjort på at camouflere de heterogene, eklektiske kvaliteter ved byggerierne. Snarere tværtimod, vil jeg hævde, og dét i modsætning til meget ældre litteratur om emnet, der synes at tage nyklassicismens og renæssancens statiske ensartethed for givet som historisk almengyldigt ideal. De forløbne ca. 500 års dyrkelse af det rationelle og objektive, af perspektivisk og beregnelig orden, har vanskeliggjort en forståelse og accept af spoliearkitekturen med dens uvirtuost

tilpassede og ofte så forskelligartede materiale.

Men netop det iøjnefaldende sammenstykkede ved spoliebrugen, at man ikke bestræbte sig på at fordele materialet, så det fremstod så ensartet som muligt, tyder på, at det nye stiludtryk har været intenderet. Selvom de tekniske og økonomiske omstændigheder i perioden gjorde, at nyudførte bygningsdele blev stedse sjældnere, forekommer det ikke udtømmende at se spoliebrugen som en praksis, der fandt sted "i mangel af bedre". De tekniske muligheder synes at hænge sammen med nogle ny æstetiske og indholdsmæssige krav i en dynamik, som det ville være omsonst at udskille i årsager og virkninger.

Påstanden om, at brugen af spolier ikke var vilkårlig, ligegyldig eller udløst af en nødsituation af materiale- og kunstmangel kan underbygges af, at der gjorde sig en række principper gældende for placeringen af genbrugsdelene i bygningerne. For eksempel findes der i den old-

Fig. 3: S. Agnese, Rom, 625-638. Med søjler i forskellige farver og forarbejdnings og kapitæler af to typer. Søjlerne bærer på uklassisk vis en arkade (i stedet for et vandret bjælkeværk).

kristne, romerske arkitektur kun et enkelt eksempel på brugen af den doriske orden, der er den simpleste og mindst dekorerede (S. Pietro in Vincoli, 439). Man brugte altså ikke hvad som helst, men sorterede bestemte dele eller ordner fra. I de nye kristne basilikaer blev materialet tilmed fordelt hierarkisk, således at de kostbareste, fornemst forarbejdede og mest ornamenterede spolier som regel koncentreredes hen mod alteret, hvorimod de simple dele placeredes ved indgangen eller uden for selve kirken.² I stedet for den klassiske arkitekturs monotone gentagelse af ensartede elementer betonedes byg-

2 Deichmann (1940), s. 114-130; Onians (1988), s. 59-73.

ningens orientering, samtidig med at betragterens bevægelse – og implicite udvikling mod frelse – fra indgangen frem mod det helligste spejledes i transformationen af materialer igennem kirkerummet.

Genbrug som retorisk praksis

Spoliebrugens nye visuelle udtryk, som ikke kun ses i arkitekturen, men også for eksempel i billedkunsten, var kendetegnet ved sammenstillinger og modstillinger, ved kontraster og antithesis. Den retoriske term *antithesis*, som på latin blev oversat til *contrapposita* (kontrapost), betegner som bekendt den talefigur, hvor meningsmodsatninger sammenstilles. Augustin brugte den eksplicit til at beskrive verdslige fænomeners æstetik. Han fremhævede netop

dette stilornament, hvor talens skønhed opnåes gennem kontrastering af modsætninger, "contraria contrariis opposita".³ Og, som han skrev: "Ligesom altså disse modsætninger, der stilles op over for hinanden, giver talen skønhed, således komponeres verdens skønhed ved, at modsætninger, ikke i ordenen, men i virkeligheden stilles op over for hinanden."⁴ Ifølge denne tankegang er skønhed komposit. Den består af "dele, der ligner hinanden, og som gennem en form for forening bringes til at harmonere."⁵ Dette indebar, at det ikke var de enkelte elementer, men kombinationen af dem, der førte til skønhed. Det afgørende var ikke det formelle, konkrete udseende af delene, ikke deres sansemæssige, fysiske materialitet, men den orden, der opstod ved deres sammenstilling. Denne orden, der skal forstås som et generelt, underliggende princip, sammenstillingssegenskaben som sådan, afspejlede nemlig et højere, guddommeligt ordensprincip. Augustin genkendte det samme princip af kontrapost eller antithesis i alle aspekter af verdslig skønhed.

En sådan opfattelse af harmoni og skønhed var grundlæggende ny. I den klassiske antiks tænkning var harmoni – som var ensbetydende med det gode – uløseligt forbundet med helhed og homogenitet. Ifølge Augustin var skønhed og harmoni da også betinget af enheden og ensartetheden af formerne, men i tilgift til denne traditionelle opfattelse af skønhedens essens, anerkendte Augustin også en harmoni, der var konstitueret af varierede eller forskelligartede former: "Harmonien stræber efter ensartethed og enhed, enten gennem de enkelte deles lighed eller gennem en graduering af de forskelligartede."⁶

Denne opfattelse, der i så høj grad stemmer

overens med spoliebrugens variation, er kendetegnende ikke kun for Augustins tænkning, men for hele den tidlige middelalder. I karolingisk tid blev det for eksempel formuleret således af Johannes Scotus Erigena: "Hele den skabte verdens skønhed, en forunderlig harmoni af ensartede og uensartede bestanddele, udgøres af forskellige slags ting og varierede former, og af forskellige kategorier af substans og tilfælde, og det er sammenbragt til en usigelig enhed."⁷

Et vigtigt aspekt af den nye, oldkristne æstetik, drejer sig om, at det onde accepteredes som et bidrag til verdens harmoniske helhed. Dette skal delvis forstås ud fra Augustins og hans samtidige kristne tænkeres bestræbelser på at forklare, hvorfor en verden, som var skabt af Gud kunne indeholde ondskab og uperfekte, hæslige ting. Ifølge Augustin har vi ikke det overblik, der skal til for at forstå den guddommelige mening eller sammenhæng mellem tingene. Men han konstaterede, at ligesom sort er en betingelse for perceptionen af hvid, er det onde tilsvarende nødvendigt som en pendant til det gode. Denne tænkning betoner nødvendigheden og skønheden af kontraster for verdens perfektion.⁸ Det kommer for eksempel til udtryk i en formulering som denne: "Er der noget mere frastødende end den overvundne? Og alligevel bidrager han til at gøre kampens skønhed mere hel og fuldkommen."⁹ Her bliver det klart, hvorfor materiale fra nedgjorte bygninger, for eksempel templer, kunne opfattes som smukt, selvom dets oprindelse var foragtelig hedensk. I overensstemmelse hermed betonedes Augustin, at kontraster og simple passager var nødvendige i en tale for at de stilistisk mere elaborerede afsnit kunne fremstå des stærkere.¹⁰

Afvisningen af monotoni og ensartethed, som Augustin underbyggede med retorisk teori såvel

3 Augustin, *De civitate dei*, 11.18; for samme idé, se også Augustin, *De ordine*, I.vii.18.

4 Augustin, *Om Guds Stad*, 11.18.

5 Augustin, *De vera religione*, XXXII, 59.

6 Augustin, *De vera religione*, XXX.55; XL.76. Se også Augustin: *De musica libri sex*, II.ix.16 og Augustin, *De ordine*, I.vii.18, II.iv.12-13.

7 Tatarkiewicz (1970), II, s. 103.

8 Augustin, *De vera religione*, XL.76; id., *De musica libri sex*, VI.XI.30; id., *De ordine*, I.VII.17-18; II.IV.12-13; *De civ. dei*, XI.23.

9 Augustin, *De ordine*, II, IV, 12.

10 Augustin, *De ordine*, II, IV, 13.

som med poetik og musikteori, kan analogiseres med forkastelsen af det serielle, forudsigeligt sammenhængende, klassiske arkitektursystem og introduktionen af de heterogent fordelte spolier. Augustin forbandt selv retorisk teori med bygningskunst ved jævnlige at illustrere sine æstetiske overvejelser med eksempler fra arkitektur.¹¹ Ideen om at bruge retorik som en nøgle til forståelsen af den oldkristne arkitektur er således direkte foregrebet og legitimeret af Augustin selv.

Modstilling, sammenligning og overgåelse

Den altdominerende genre inden for talekunst i den sene kejsertid var epideiktikken, lovprisningens og kritikens retorik. De politiske og juridiske genrer havde til en vis grad mistet deres relevans ved kejserdømmets etablering. Epideiktikken – den demonstrative genre – voksede imidlertid stødt i betydning. Denne form for talekunst var orienteret omkring lovprisningstaler, der for eksempel fejrede kejseren eller hans embedsmænd. Her udvikledes sansen for sammenligninger og modstillinger, som er grundlæggende redskaber til ros og kritik.

Analogien mellem de principper, der styrede den epideiktiske retorik og den oldkristne kunst og arkitektur er slående. Både i arkitektur og retorik spiller modsætninger en væsentlig rolle stilistisk og i strukturel henseende. Snarere end at se genbrugspraksissen alene som et ønske om at opnå variation og mangfoldighed – svarende til det ønske om *varietas*, som blev formuleret inden for retorikken – kan spoliebrugen ses som en programmatisk sammenligning med og transformation eller overgåelse af ældre bygninger. Denne forståelse stemmer overens såvel med de brud på strukturel sammenhæng, der gjorde sig gældende i håndteringen af søjleordnerne, som med de påfaldende uregelmæssige løsninger,

der ofte kendetegner sammensætningen af spolierne. Den æstetik, man tilstræbte, stemte overens med betydningerne i den ny stil.

Quintilian (slutningen af 1. årh. e.Kr.) inkluderede i sin redegørelse for den epideiktiske genre ikke kun et traditionelt emne som byer, men også lovprisningen af guder og helte (senere overført til den hagiografiske genre).¹² Han konstaterede, at i lovprisningen af for eksempel byer “ælde er forbundet med stor autoritet...”¹³ Påpegingen af et steds antikke oprindelse udgjorde altså et indlysende topos i en lovprisningstale. Denne respekt for selve alderen af et sted eller en bygning blev siden også grundlæggende for brugen af spolier.

I og med at sammenligning og modstilling var så vigtige i den epideiktiske genre, bidrog denne retorik også til en formulering af forholdet mellem nutid og fortid, idet anvendelsen af historiske eksempler var et almindeligt topos brugt til at elaborere argumentationen i en tale. Den retoriske praksis kan i overensstemmelse hermed ses som en katalysator i en proces mod udviklingen af en bevidsthed om forskellen på før og nu.

Det karakteristiske fokus på sammenligning og modsætninger kommer til udtryk både i periodens verbale og arkitektoniske retorik. Ideen om at sammenligne og overgå en forgænger gør sig eksempelvis udpræget gældende i biskoppen Eusebius af Caesareas (død 339) skrifter. Både hans *Kirkehistorie* og hans *Konstantinbiografi* omhandler bygninger fra Konstantins tid og illustrerer forholdet mellem denne måde at tænke på og opfattelsen af arkitektur.¹⁴ *Kirkehistorien* indeholder blandt andet en detaljeret beskrivelse af den fönikiske katedral i Tyros i form af det lovprisningsdigt, Eusebius havde fremført for kirken biskop for at fejre opførelsen af kirken. Eusebius’ tale er rig på sammenligninger mellem

12 Quintilian, *Institutio Oratoria*, Vol. I, III.vii.1ff.

13 Quintilian, *Institutio Oratoria*, III.vii.26: “...et multum auctoritatis adfert vetustas.”

14 Se for eksempel Eusebius, *Kirkehistorie*, X.2, s. 451; X.4, s. 455-456, s. 468-469.

11 Se for eksempel Augustin, *De vera religione*, XXXII.59, XL.76; *De musica libri sex*, VI.XI.30.

dette betydningslag gjorde sig gældende i genbrugen af bygningsmaterialer. Det bevidner, at spoliebrugen var knyttet til en idé om triumf allerede fra tidligste tid. På denne måde viser Eusebius' epideiktiske beskrivelse tydeligt, at sammenlignings- og overgåelsesideerne blev forbundet endda meget bevidst med tidens byggeaktivitet. Det man kunne kalde arkitekturens potentiale for *persuasio* blev udnyttet ganske målrettet.

Når Gregor den Store i slutningen af det 6. århundrede kunne skrive at "den rette sandheds fundament kan ikke lægges, før falskhedens bygning er ødelagt", giver det et indtryk af, hvor oplagt det må have været at overføre den retoriske sammenlignings- og overgåelsestænkning til at forklare og begrunde ødelæggelsen af en hedensk bygning for i stedet at gøre plads til en kristen.¹⁸

I sin redegørelse for byggeriet af den Hlg. Gravkirke i Jerusalem fortæller Eusebius, at Konstantin planlagde en kirke, der skulle overgå alle tidligere. I denne forbindelse refererede Eusebius Konstantins ordre til at søjler, marmor med mere skulle "leveres fra alle steder" for at kirken – "verdens mest mirakuløse sted" – kunne blive "værdigt udsmykket".¹⁹

Selvom det ikke er nævnt direkte, tyder afsnittet om at samle materiale "fra alle steder" på, at det var Konstantins hensigt at benytte spolier. Den efterfølgende formulering om, at kirken skal udsmykkes på passende vis, kan således forstås som en opfattelse af dette bygningsmateriale som værdigt og værdifuldt. Selvom det var varieret, og selvom det bestod af spolier – eller måske snarere *fordi* det bestod af spolier – blev det anset for at være det rigtige valg til denne vigtige kirke. Spoliernes flertydighed bliver dermed tydelig. Eusebius havde tidligere beskrevet, hvorledes Konstantin lod den hedenske hellig-

dom, der var placeret på grotten, fjerne fuldstændig for at rense stedet.²⁰ Nu roste han imidlertid brugen af spolier til opførelsen af kristne bygninger. Det hedenske materiale kunne altså på én gang forkastes som forurenede og samtidig roses som ideelt varieret og kendetegnet ved fortidens værdighed.

"Pura sinceritas" – simpelhedens æstetik

Med afsæt i en autoritet som Paulus' breve forholdt Hieronimus og en række af hans forgængere som Ambrosius (ca. 340-397) sig kritisk til det, der for dem fremstod som deres modstanderes svigagtige retorik og tomme, stilistiske virtuositet.²¹ Andre vendte argumentationen om ved at lovprise Den hellige Skrifs simple sprog som et tegn på ydmyghed og ægte sandhed. Cyprian (død 258) hævdede at

i retten, ved offentlige møder, i politiske debatter kan en fuldstændig veltalenhed sættes i højsædet i den mundtlige fremstilling, men når man taler om Vor Herre Gud, er en ren simpelhed i en overbevisende udtryksform afhængig af argumentationens substans snarere end veltalenhedens magtfuldhed.²²

Selvom han accepterede den retoriske disciplin til verdslige formål, argumenterede han således for, at den kristne veltalenhed var hævet over disse stilistiske idealer og styret af andre regler. Og ifølge Basilios (329-379) "spilder vore skribenter ikke deres tid på at polere sætninger [...] vi foretrækker klarhed i udtrykket fremfor ren vellyd".²³

Påstanden om, at man stræbte efter at udtrykke sig klart – også selvom det skulle være på bekostning af en "korrekt" sprogbrug – var et

18 S. Gregorii Magni, *Moralia in Iob*, (CCSL 143 A), XVIII.x.17: "...nequaquam rectae ueritatis fundamentum ponitur, nisi prius erroris fabrica destruat"; citeret af Lubac (1959-1964), vol. 4, s. 45, note 6.

19 Eusebius, *Life of Constantine*, III.31, s. 135.

20 Eusebius, *Life of Constantine*, III, 27, s. 133.

21 Se for eksempel Paulus, *1 Korintherbrev* 2:3-4; Murphy, s. 51.

22 Cyprian, *Ad Donatus* 2, cit. af Murphy, s. 51.

23 Murphy, s. 51.

topos hos de tidlige kirkefædre. Ifølge Augustin må

den, som omhyggeligt tilstræber klarhed, [...] undertiden afstå fra mere elegante udtryksmåder og kan ikke bekymre sig om, hvad der lyder godt, men kun om, hvad der tydeligt viser og forklarer det, som han vil udtrykke [...]. Gode lærere [...] fortrækker at tale som de udannede og ikke som de dannede, når kun et uklart og dobbeltydigt ord kan siges at være korrekt sprogbrug [...]. For hvad nytter det, at sproget er korrekt, hvis tilhørernes forståelse mangler? [...] Læreren må altså søge at undgå alle de ord, som ikke belærer; kan han i stedet for disse bruge andre udtryk, der både er korrekte og forståelige, skal han foretrække dem. Hvis han imidlertid ikke kan komme på nogle, enten fordi der ikke er nogle eller fordi de ikke falder ham ind på stående fod, kan han benytte sig af sprogligt mindre korrekte ord, når blot selve indholdet fremstilles og indlæres korrekt.²⁴

At få formidlet budskabet på bedste måde var altafgørende, og Augustin knytter dermed an til den vedvarende diskussion om valget mellem en *ordo naturalis* eller *artificialis*, den ligefremme versus den kunstfærdige eller kunstlede stil.²⁵

Det er disse forestillinger, der bedst kan forstås som analogier til den oldkristne kunsts og arkitekturs semantiske strategier. Når den "velpolerede" arkitektur blev opfattet som uinteressant, var det til fordel for en "klar", "simpel" udtryksform. En sådan stil blev anset for at være mere attraktiv end den æstetisk velformede. Den romerske arkitekturs virtuose veltalenhed eller stilfuldhed blev forkastet og et asketisk ideal om en "pura sinceritas" fremmet. Et visuelt sprog af simpelhed blev ligestillet med troværdighed og sandhed og foretrukket frem for det alt for raffinerede. Det var arkitekturens indhold – bud-

skabets substans – der var afgørende frem for en alt for elokvent udførelse, frem for bygningens formelle skønhed. Eller omvendt: Hvis arkitekturen blev konstrueret således, at den ikke fremstod som stilfuld, ville konsekvensen også være et mere ægte udseende. Ved at forkaste det rationelt-sammenhængende og virtuost veltilpassede system af antikke søjleordner til fordel for en "simpel" sammenstilling af heterogent spolie-materiale opnåede man i arkitekturen et udtryk, der associerede forkastelsen af hele den verdensligt orienterede og hedenske arv. I forlængelse af Augustins ideer kan man tale om et fravalg af elegance og af det som "lyder godt" (for eksempel forstået som indbyrdes veltilpassede dele), til fordel for et klart og belærende udtryk. Spolie-arkitekturens mangfoldighed og variation udtrykker "klart" og "belærende", at foranderlighed er et grundvilkår i livet og troen, mens det ensartede og uforanderlige, dét, som har jordisk værdi gennem sin elegance og sanselige skønhed, ikke rummer nogen egentlig sandhed.

Hvor kristne skribenter som for eksempel Basilios, der var skolet i den klassiske retoriks idealer, havde alvorlige problemer med at acceptere Biblens simple sprog og derfor udtænkte en argumentation til at forsvare simpelhedens idealitet, vendte Augustin om på diskussionens præmisser. Radikaliteten i Augustins argument bestod i hans demonstration af, at Bibelens sprog i virkeligheden var et vidnesbyrd om den allerhøjeste form for veltalenhed.²⁶ I praksis var der imidlertid ingen afgørende ændring i æstetisk retning. Den stilistiske simpelhed var fortsat et ideal; kun blev accepten og værdsættelsen af den mere velargumenteret og rodfæstet i den kristne tænkning.

Parallelt til denne udvikling synes et tilsvarende skift at have fundet sted i perceptionen af kunst og arkitektur. Den nye arkitekturs stilistiske udtryk eller "veltalenhed" kan ses som en parallel til værdsættelsen af Bibelens veltalenhed som den mest beundringsværdige. Det gamle

²⁴ Augustin, *Om den kristne taler*, IV.x.24

²⁵ Fafner (1995), s. 103-118.

²⁶ Augustin, *Om den kristne taler*, IV.vi.9-IV.viii.22.

ideal om en i klassisk forstand formelt skøn bygning eller skulptur forsvandt ikke fra den ene dag til den anden. Men gradvis fandt udviklingen mod en egentlig værdsættelse og oprigtig foretrækkelse af en upoleret, heterogen arkitektur af spolier sted.

Arkitekturen blev til en form for epideiktisk retorik, en fremstilling af et eksempel til oplysning og imitation af den troende. En samtidig af Augustin, biskop Paulinus af Nola, der byggede og renoverede to kirker i Cimitile nær Napoli i begyndelsen af det 5. århundrede, tolkede i sine skrifter omhyggeligt den programmatisk sammensatte arkitektur som et billede på religiøse mysterier og sandheder:

Hvis Guds lektie fra Ordets lys ikke åbner vores forståelse, så lad os i det mindste få eksemplerne fra bygningerne selv og lad sten og træ blive lærere for os tungnemme folk [...].²⁷

I denne forstand fungerede en kirkebygning som en slags erindrings- eller andagtsstruktur, der i overensstemmelse med den antikke retoriske hukommelsesteori kunne associere guddommelighed og troens mysterier. Spoliearkitekturen kan forstås som udtryk for opgøret med den romerske verdslige, rationelle tænkemåde og som betoning af transformationens og frelsens betydning i kristendommen.

Tendensen gennem den tidlige middelalder mod en stedse mere åbenlys forskelligartethed

med stedse mere upræcise tilpasninger af spolierne afspejler udviklingen i retning af en arkitektur, hvis styrke ikke mindst lå i dens antydning af eller erindring om den jordiske virkeligheds mangelfulde perfektion og det guddommeliges altomfattende orden.

Afslutningsvis er det måske værd at bemærke, at sammenligningen i artiklen her af retorik og oldkristen arkitektur ikke skal forstås for bogstaveligt. Jeg har ikke villet argumentere for, at arkitekterne, der byggede kirker af spolier, var skolet i retorik og derfor bevidst anvendte de samme begreber på deres bygninger.

I forlængelse af Alois Riegls overvejelser fra omkring 1900 kan man snarere hævde, at en given periodes kulturelle udtryk ikke er isolerede, indbyrdes uafhængige fænomener.²⁸ Hvis variation, heterogenitet og eklekticisme var idealer inden for litteratur og retorisk tænkning, må det også have været tilfældet i andre af tidens udtryksformer. Ifølge denne opfattelse gjorde de samme æstetiske idealer sig generelt set gældende inden for alle kulturelle områder. Retorikken kan således ses som en afspejling af en *mental habitus*, en verdensopfattelse som betingede tidens æstetik.²⁹ Anvendelsen af retorik som kunstteori bliver dermed ikke et middel til at kortlægge et årsags-virkningsforhold, men et redskab til at forstå nogle generelle kompositionsprincipper og -idealier i perioden.

27 Paulinus, *Carmen* 28, s. 85

28 Riegl (1901 [1927]).

29 Jf. Bourdieu (1970), s. 125-158..

Litteratur

- Augustin: *De civitate dei: Om Guds stad*, overs. B Dalsgaard Larsen, Århus 1989.
- *De ordine*, i: *Dialogues philosophiques. De Ordine – l'Ordre*, (Oeuvres de Saint Augustin 4/2), red. & overs. J. Doignon, Paris 1997.
- *De vera religione*, i: *La Foi Chrétienne: De Vera Religione. De utilitate credendi. De fide rerum quae non videntur. De fide et operibus*, (Oeuvres de Saint Augustin 8, 1re Série: Opuscules), red. og overs. J. Pegon, Paris 1951.
- *De musica libri sex*, i: *Dialogues philosophiques. IV. La musique. De musica libri sex* (Oeuvres de Saint Augustin, 1.re série: Opuscules), intr., overs. & not. Guy Finaret & F.-J. Thonnard, Paris 1946.
- *Om den kristne taler*, overs. N.W. Bruun, København 1972.
- Bourdieu, P. (1970): "Der Habitus als Vermittlung zwischen Struktur und Praxis", i: *Zur Soziologie der symbolischen Formen*, Frankfurt a.M., pp. 125-158.
- Deichmann, F.W. (1940): "Säule und Ordnung in der frühchristlichen Architektur", i: *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Roemische Abteilung*, 55, 1940, s. 114-130.
- Eusebius: *Kirkehistorie, IV-X Bog*, overs. K. Bang, København 1945.
- Eusebius: *Life of Constantine*, intr., overs. & komment. A. Cameron & S.G.Hall, Clarendon Press, Oxford 1999.
- Fafner, Jørgen (1995): *Retorik: Klassisk og Moderne*, København.
- Krautheimer, R. (1971): "Introduction to an 'Iconography of Medieval Architecture'", i: *Studies in Early Christian, Medieval, and Renaissance Art*, London/New York, s. 115-150.
- Henri de Lubac (1959-1964): *Exégèse médiévale: Les quatre sens de l'Écriture*, 4 vols., Paris.
- Murphy, J. (1974): *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from St. Augustine to the Renaissance*, Berkeley, Los Angeles & London.
- Onians, J. (1988): *Bearers of Meaning: The Classical Orders in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance*, Princeton, New Jersey 1988.
- Quintilian: *The Institutio Oratoria*, tr. H.E. Butler, I-IV, London 1963.
- Riegl, A. (1901 [1927]): *Spätromische Kunstindustrie*, Wien.
- S. Gregorii Magni: *Moralia in Iob*, ed. M. Adriaen (Corpus Christianorum Series Latina 143, 143 A, 143 B), Turnholt 1979.
- Tatarkiewicz, W. (1970): *History of Aesthetics*, overs. A. Czerniawski, Haag [1962].